

Pozostało tylko na fotografii

działal w Krakowie Walery Rzewuski. Podobnie jak Karol Beyer, fotografował młodych ludzi udających się do powstania. Obaj też uprawiali fotografię propagandową produkując setki odbitek przedstawiających ofiary represji rosyjskich lat 1861-1864.

Do końca XIX w. powstało jeszcze wiele zakładów fotograficznych, pojawiło się też wiele indywidualności w tym zawodzie, jak Michał Greim, fotograf z Kamieńca Podolskiego, czy też zdolni fotografowie warszawscy: Jan Mieczkowski, Aleksander Karoli, Maurycy Pusch, czy największy z nich – Konrad Brandel. Jedne zakłady poprzestały na wykonywaniu upozowanych zdjęć portretowych, inne produkowały serie widoków reprezentacyjnych miejsc: budowli, ulic

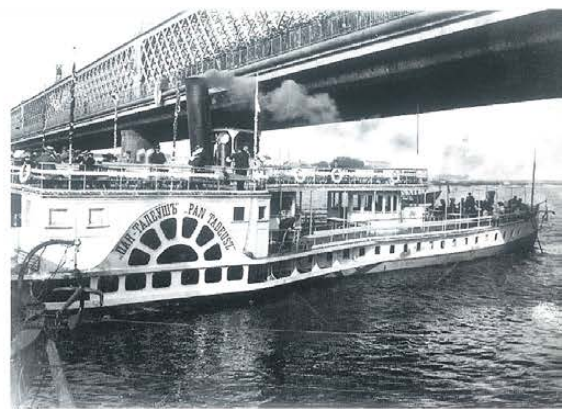
W Wielką Sobotę przed kościołem Panny Marii na Nowym Mieście w Warszawie, lata 90. XX w. Fot. Konrad Brandel, Muzeum Historyczne m. st. Warszawy

i placów miejskich. Ambitni fotografowie próbowali zdjęć reporterskich, dokumentalnych, które potwierdzają ich pasję zawodową i wyobraźnię twórczą.

Dziś XIX-wieczne fotografie, delikatne kartoniki z naklejonym brązowym, papierowym obrazkiem, można spotkać w wielu polskich muzeach, archiwach i bibliotekach. Doczekały się uznania ze strony kolekcjonerów, bywają przedmiotem opracowań naukowych. Stanowią nieocenione źródło wiadomości z zakresu kostiumologii, warunków życia i cech fizycznych XIX-wiecznego człowieka, wyglądu miejsc, obiektów architektonicznych, urządzeń technicznych. Nadal jednak najbardziej fascynują te, które wyszły spod ręki takich mistrzów obiektywu, jak Michał Greim, Karol Beyer, czy Konrad Brandel, którzy potrafili zatrzymać w kadrze coś jeszcze: ludzką osobowość i nastrój chwili. ❖

Kiedy powstał pomysł uczczenia jubileuszu pięćdziesięciolecia Instytutu Sztuki PAN w Warszawie zorganizowaniem wystawy fotograficznej, rozważano dwie możliwości: zaprezentowanie prac dokumentacyjnych poszczególnych pracowni Instytutu lub ukazanie archiwaliów zgromadzonych w Zbiorach Fotografii i Rysunków Pomiarowych. Ostatecznie wybrano tę drugą możliwość. Koncepcję planowanej wystawy podsunęły nam katalogi strat wojennych i kradzieży publikowane w dwumiesięczniku Wydawnictwa Ośrodka Ochrony Zbiorów Publicznych „Cenne, bezcenne/utracone”. Postanowiłyśmy jednak nie ograniczać się wyłącznie do obiektów ruchomych, które – acz skradzione – być może nie zaginęły bezpowrotnie, lecz ukazać te wytwory myśli i rąk ludzkich, których już nie ma.

Przygotowana ekspozycja obejmuje dziedziny, które stanowiły przedmiot badań pracowni Instytutu w minionym półwieczu: wszystkie działy architektury, malarstwo, rzeźbę, rzemiosło i twórczość ludową a także różne przejawy życia artystycznego (teatr, film, muzyka) i codziennego na ziemiach polskich w ciągu ostatnich blisko stu pięćdziesięciu lat.

1

Przez ziemie polskie rozumiemy tereny wchodzące w skład Rzeczypospolitej w granicach z 1772 r. oraz przywrócone po 1945 r. Dajemy przegląd obiektów sztuki sakralnej (nie tylko rzymskokatolickiej), budownictwa świeckiego, w tym rezydencjonalnego, mieszkalnego, użyteczności publicznej oraz o charakterze przemysłowym i gospodarczym, wzniesionych z drewna i innych materiałów. Prezentują one wysoki poziom artystyczny, ale równie często przedstawiają się skromnie, wręcz ascetycznie. Nieliczne obiekty sfotografowane zostały w stadium destrukcji, tuż

2

przed rozbiórką lub po zniszczeniu w wyniku działań wojennych. Nie rezygnujemy też z pokazania uroków zanikającego dziś w szybkim tempie krajobrazu naturalnego i kulturowego. Stan techniczny zachowanych fotografii nie stanowi bariery dla zaprezentowania zdjęcia. Ważny jest sam obiekt.

Wybranie materiałów do ekspozycji nie było łatwe. Gromadzone od blisko stu lat fotografie tworzą obecnie zbiór liczący około czterystu tysięcy pozycji: negatywów i odbitek fotograficznych oraz pocztówek, często opisanych w sposób nieprawidłowy lub niewystarczający. Informacje dołączone do wybranych przez nas obiektów nie zawsze mogą być zweryfikowane przy wykorzystaniu wydanych w przeszłości *Katalogów zabytków sztuki w Polsce* i spisów zabytków przygotowanych dla poszczególnych jednostek administracyjnych. Ponadto zdarzało się, że ekipy inwentaryzujące zabytki w terenie odnotowywały ich istnienie, a gdy po jakimś czasie następowała weryfikacja zgromadzonej dokumentacji, obiektów już nie było. Przyczyniły się do tego między

innymi kradzieże, pożary lub po prostu ludzka bezmyślność. Dlatego też nie mając pewności, czy nasze informacje są aktualne, zrezygnowaliśmy z wielu interesujących przykładów sztuki dawnych czasów.

Zbiory Fotografii i Rysunków Pomiarowych Instytutu Sztuki PAN kontynuują blisko stuletnią tradycję zapoczątkowaną przez zaśluzone dla kultury narodowej instytucje państwowe i organizacje, które inwentaryzowały i ratowały zabytki sztuki na ziemiach polskich pod zaborami.

Najstarsza część zasobu to wydzielony zbiór negatywów i odbitek fotograficznych, liczący aktualnie około dziesięciu tysięcy jednostek, z kolekcji Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości z lat 1906-1939, którego Pracownia Inwentaryzatorska zajmowała się gromadzeniem, opracowaniem i udostępnianiem materiałów dokumentacyjnych. Zespół tworzyły przede wszystkim fotografie zabytków architektonicznych, przeważnie sakralnych (w tym licznych drewnianych), najbardziej narażonych na zniszczenia związane z planowanymi

przebudowami, rozbiórkami lub działaniami wojennymi, przede wszystkim z obszarów dawnych zaborów rosyjskiego i austriackiego.

Materiały archiwalne TOnZP przekazane zostały do Centralnego Biura Inwentaryzacji, powołanego w 1929 r. przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przez pierwszego Konserwatora Generalnego Rzeczypospolitej Witolda Remera. Archiwum Fotograficzne przy CBI zorganizowano w roku 1935 i do wybuchu wojny zdołano w nim zgromadzić około trzydzieści tysięcy pozycji pozyskanych w wyniku prowadzonej od 1929 r. inwentaryzacji własnej oraz przekazanych przez konserwatorów wojewódzkich. Do zasobów CBI trafiła również kolekcja oryginalnych fotografii i wykonanych z nich negatywów zgromadzonych w latach 1918-1921 przez Wydział Zabytków Towarzystwa Straży Kresowej.

Dziś szczególnego znaczenia nabrała znajdująca się w zbiorach unikatowa dokumentacja architektury sakralnej oraz przedmiotów

4

kultu religijnego wyznania mojżeszowego wykonana w latach trzydziestych przez wybitnego badacza kultury żydowskiej Szymona Zajczyka. Obraz większości sfotografowanych przez niego obiektów, w tym całej architektury drewnianej, już wkrótce miał pozostać utwalony jedynie na kruchych szklanych kliszach i odbitkach fotograficznych.

W zbiorach Centralnego Biura Inwentaryzacji zgromadzono także duży zespół pocztówek oraz dubletów pozytywów z dawnych zbiorów Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.

Po wyzwoleniu dokumentację CBI przejął Państwowy Instytut Historii Sztuki i Inwentaryzacji Zabytków Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków przy Ministerstwie Kultury i Sztuki, przekształcony w Państwowy Instytut Sztuki przy Ministerstwie Kultury i Sztuki (1949 r.), a następnie w Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk (1959 r.).

5

Począwszy od 1946 r. Centralne Biuro Inwentaryzacyjne stale powiększało swoje zasoby. Od spadkobierców znanego fotografa Henryka Poddębkiego odkupiono zespół cennych szklanych negatywów, na których utrwalone zostały w okresie międzywojennym zabytki i widoki wielu zakątków Polski. Do zbiorów trafiły też fotografie poniemieckie z zasobów prowincjonalnych konserwatorów Prus Wschodnich, Prus Zachodnich i Śląska oraz Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego, zabezpieczone przed zniszczeniem i przywiezione do Warszawy przez związaną z CBI Monikę Moraczewską.

Z chwilą powołania Państwowego Instytutu Sztuki jego archiwum fotograficzne wzbogacało się systematycznie o prace fotografów dokumentalistów współpracujących na stałe z Instytutem. Trafiały tu materiały z inwentaryzacji zabytków polskich wykonywanych dla potrzeb redakcji *Katalogu zabytków sztuki w Polsce* i *Dziejów sztuki w Polsce* oraz prac badawczych prowadzonych przez pracowników Instytutu.

W latach siedemdziesiątych, osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych archiwum pozyskało dokumentację wykonaną na cmentarzach warszawskich oraz w muzeach i archiwach lwowskich, przejęło materiał ilustracyjny monumentalnej, jedenastotomowej pracy Romana Aftanazego *Dzieje rezydencji na dawnych kresach wschodnich Rzeczypospolitej* (znaczny procent ilustracji stanowią zdjęcia otrzymane przez autora właśnie w IS PAN). Dokonano zakupów spuścizn po znanych fo-

tografach, m.in.: Czesławie Olszewskim, Janinie Mierzeckiej, Leonardzie Sempolińskim, Teodorze Hermańczyku. Jako depozyty w zbiorach znalazły się negatywy portretowe wykonane przez Benedykta Jerzego Dorysa oraz zespół klisz (różnych autorów) służących w latach 1937-1939 do kopiowania pocztówek metodą fotograficzną w znanej lwowskiej oficynie Książnica Atlas. Instytut Sztuki otrzymał duży zbiór fotografii znanych polskich artystów z lat czterdziestych i pięćdziesiątych z archiwum wydawnictwa Sport i Turystyka. Kolekcję wzbogaciły liczne dary osób prywatnych: zdjęcia architektów Andrzeja Nitscha i Feliksa Kandlerza, pocztówki ze zbiorów Juliusza Rossa, negatywy z terenów dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego Piotra Bohdziewicz, lwowskie – Romana Wesolowskiego oraz odbitki ofiarowane przez wybitnego historyka sztuki Mieczysława Gębarowicza ze Lwowa.

6

Najcenniejsze reprodukcje starych zdjęć zgromadzonych w Instytucie Sztuki PAN można będzie obejrzeć na wystawie jubileuszowej w drugiej połowie lutego w warszawskiej siedzibie Wspólnoty Polskiej przy Krakowskim Przedmieściu 64. Z poszczególnymi zespołami fotografii archiwalnej postaramy się zapoznać czytelników „Cenne, bezcenne/utracone” w kolejnych numerach pisma. ❖

Ilustracje:

1. Warszawa. Parowiec „Pan Tadeusz” przy moście Kierbedzia. Fot. nieznan, przed 1915 r.
2. Chotcza Dolna k. Iłży. Wnętrze kościoła parafialnego. Fot. K. Broniewski, przed 1918 r.
3. Warszawa. Skrzydło dobudowane do patacu Brühla (siedziba MSZ) od ul. Fredry. Fot. H. Poddębki, 1939 r.
4. Stefanowo d. pow. brasławski. Lamus dworski. Fot. J. Bułhak, 1929-1930 r.
5. Kazimierz Dolny. Dom drewniany przy ul. Lubelskiej. Fot. J. Kłos, 1916 r.
6. Nowogródek. Rynek. Fot. nieznan, pocz. XX w.